MUHAMMAD RAHIMXON II (FERUZ) DAVRIDA XIVA XONLIGIDA TIBBIYOTGA BO‘LGAN E’TIBOR

Matyaqubov Elyorbek Amonboyevich,
Mustaqil tadqiqotchi

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.19815242

Annotatsiya. *Ushbu maqolada XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Xiva xonligida tibbiyot sohasidagi o‘zgarishlar, Muhammad Rahimxon II hukmronligi davrida an’anaviy tabobat va Yevropa tibbiyoti elementlarining o‘zaro uyg‘unlashuvi masalalari tahlil qilinadi.*
Kalit so‘zlar: *Xiva xonligi, Muhammad Rahimxon II, Feruz, tibbiyot, tabobat, shifoxona, Ibn Sino ta’limoti, sanitariya.*

Аннотация. *В данной статье анализируются преобразования в сфере медицины Хивинского ханства во второй половине XIX – начале XX веков. В частности, рассматриваются вопросы интеграции традиционного восточного врачевания (табобат) и элементов европейской медицины в период правления Мухаммада Рахим-хана II. Исследуется влияние марифатпарварской (просветительской) среды на развитие медицинской культуры и внедрение новых методов лечения.*
Ключевые слова: *Хивинское ханство, Мухаммад Рахим-хан II, Феруз, медицина, табобат, госпиталь, учение Ибн Сины, санитария.*

Abstract. *This article analyzes the transformations in the field of medicine within the Khiva Khanate during the late 19th and early 20th centuries. Specifically, it examines the integration of traditional Oriental medicine and elements of European medical practices during the reign of Muhammad Rahim Khan II. The study explores the influence of the Enlightenment environment on the development of medical culture and the introduction of modern treatment methods.*
Keywords: *Khiva Khanate, Muhammad Rahim Khan II, Feruz, medicine, tabobat, hospital, Avicenna’s teachings, sanitation.*

Kirish. XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlari Xiva xonligi tarixida o‘ziga xos murakkab, shu bilan birga madaniy-ma’rifiy yangilanishlar davri sifatida muhrlandi. Ayniqsa, Muhammad Rahimxon II (Feruz) hukmronligi davri (1864–1910) xonlikda ilm-fan, adabiyot, san’at va davlat boshqaruvida sezilarli islohotlar amalga oshirilgan "oltin davr"ni eslatadi. Ushbu davrda barcha hayotiy sohalar qatori inson salomatligini saqlash va tibbiyot tizimi ham tub transformatsiyaga yuz tutdi.

O‘sha davrga qadar Xiva xonligida tibbiyot tizimi asosan o‘rta asrlarga xos an’anaviylik qobig‘ida bo‘lib, u Abu Ali ibn Sinoning boy merosiga va xalq tabobatining ko‘p asrlik tajribalariga tayanar edi. Biroq, XIX asrning oxirgi choragidan boshlab xonlikning tashqi dunyo bilan aloqalari, xususan, Rossiya imperiyasi bilan o‘rnatilgan siyosiy-diplomatik munosabatlar o‘lkaga Yevropa tibbiyot fanining ilk elementlarini ham olib kirdi.

Adabiyotlar tahlili. Muhammad Rahimxon II ning ma’rifatparvarlik siyosati natijasida tibbiyot shunchaki tabiblik kasbi emas, balki davlat darajasidagi ijtimoiy

masala sifatida ko‘rila boshlandi. Xonlikda lito-tipografiyaning (toshbosma nashriyoti) yo‘lga qo‘yilishi tibbiy bilimlarning keng tarqalishiga, an’anaviy sharq tabobati bilan birga zamonaviy farmakologiya va sanitariya qoidalarining joriy etilishiga zamin yaratdi. Bu davrni shartli ravishda an’anaviy o‘rta asrlar "tabobat"idan ilmiy asoslangan "tibbiyot"ga o‘tishning o‘ziga xos poydevori sifatida baholash mumkin.

Muhammad Rahimxon II (Feruz) hukmronligi davrida Xiva xonligida an’anaviy tabobat o‘zining yuksak cho‘qqisiga chiqdi. Bu davrda tibbiyot shunchaki amaliy ko‘nikma emas, balki chuqur falsafiy va ilmiy asosga ega bo‘lgan soha sifatida qaralardi. Tizimning poydevorini buyuk mutafakkir Abu Ali ibn Sinoning "Al-Qonun fit-tib" asari va undagi fundamental tamoyillar tashkil etgan. Tabiblik xonlikda eng hurmatli kasblardan biri bo‘lib, sir-asrorlar ko‘p hollarda "ustoz-shogird" an’anasi asosida avloddan-avlodga o‘tib kelgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tarixiy-tahliliy va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlariga oid yozma manbalar, ilmiy adabiyotlar hamda arxiv materiallari tahlil qilinib, an’anaviy tabobat va Yevropa tibbiyoti o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir qiyosiy jihatdan o‘rganildi. Shuningdek, tizimli yondashuv asosida Xiva xonligida tibbiyot sohasidagi institutsional va madaniy o‘zgarishlar kompleks ravishda baholandi.

Tahlillar va natijalar. Muhammad Rahimxon II o‘z atrofida nafaqat fuzalo va ulamolarni, balki eng kuchli tabiblarni ham jamlagan edi. Saroy tabiblari (masalan, Ahmad Tabibiy) faqat hukmdor sog‘lig‘i bilan cheklanmay, butun xonlikdagi sanitariya ahvolini nazorat qilish, bozorlardagi oziq-ovqatlar sifatini tekshirish va epidemiyalarning oldini olish choralarini ko‘rishga mas’ul bo‘lganlar. Xon saroyida tabobatga oid noyob qo‘lyozmalar saqlangan va ulardan ilmiy munozaralar va amaliyotda foydalanilgan.

1873-yildagi Gandimiyon shartnomasidan so‘ng Xiva xonligining siyosiy maqomi o‘zgarishi jamiyatning barcha jabhalariga, jumladan, sog‘liqni saqlash tizimiga ham sezilarli yangiliklar olib kirdi. Muhammad Rahimxon II davrining ikkinchi yarmi an’anaviy tabobatning saqlanib qolishi bilan birga, Yevropa tibbiyot fanining ilg‘or yutuqlari xonlik hayotiga integratsiya qilina boshlagan davr sifatida tavsiflanadi.

Ushbu yangilanish jarayonlari quyidagi yo‘nalishlarda yaqqol namoyon bo‘lgan:

- Statsionar tibbiyot tizimining shakllanishi: Xiva xonligi tarixida ilk bor Yevropa andozalariga mos keladigan gospitallar va davolash maskanlari tashkil etildi. Agar ilgari bemorlar asosan o‘z uylarida yoki tabiblar xonadonida davolangan

bo‘lsa, endilikda ixtisoslashgan shifoxonalar aholiga xizmat ko‘rsata boshladi. Bu maskanlar jarrohlik xonalari va alohida sanitariya bo‘limlariga ega bo‘lib, zamonaviy tibbiy uskunalar bilan jihozlangan edi. Shuningdek, xalqaro standartdagi birinchi dorixonalar (aptekalar) faoliyati yo‘lga qo‘yilib, ularda nafaqat mahalliy giyohlar, balki Rossiya va Yevropadan keltirilgan kimyoviy preparatlar ham sotila boshlandi.

- Profilaktik tibbiyot va emlash tizimi: Bu davrning eng katta yutug‘i aholi o‘rtasida ommaviy vaksinatsiya (emlash) ishlarining boshlanishi bo‘ldi. O‘sha vaqtlarda xonlikda minglab odamlar, ayniqsa yosh bolalar yostig‘ini quritadigan chechak (ospa) kasalligiga qarshi tizimli emlash yo‘lga qo‘yildi. Shuningdek, suv orqali yuquvchi vabo (xolera) va ich terlama kabi epidemiyalarning oldini olish uchun hovuzlarni tozalash, suvni qaynatib ichish kabi yangi sanitariya-gigiyena qoidalari targ‘ib qilindi.
- Tibbiy intellektual muloqot va hamkorlik: Siyosiy o‘zgarishlar mahalliy tabiblar va rus harbiy shifokorlari o‘rtasida professional muloqot uchun maydon yaratdi. Mahalliy tabiblar g‘arb shifokorlaridan jarrohlikdagi sterillik va anatomiya borasidagi bilimlarni o‘rgangan bo‘lsalar, rus shifokorlari mahalliy tabiblardan Xorazm iqlimiga xos dorivor o‘simliklar va ularning xususiyatlari haqida qimmatli ma’lumotlarni o‘zlashtirdilar. Ushbu hamkorlik natijasida xonlikda "dualistik" (ikki yoqlama) tibbiyot tizimi vujudga keldiki, bu aholining tibbiy xizmatdan foydalanish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi.

Ushbu islohotlar Muhammad Rahimxon II ning nafaqat siyosatchi, balki o‘z xalqi salomatligini saqlashda zamonaviy ilm-fan yutuqlaridan foydalanishga intilgan ma’rifatparvar hukmdor ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Xiva xonligida tibbiyotning rivojlanishi faqat amaliy davolash usullari bilan cheklanib qolmay, balki keng ko‘lamli ma’rifiy harakat bilan hamohang kechdi. Muhammad Rahimxon II (Feruz) o‘z davrining yirik ma’rifatparvari sifatida xalqning tibbiy savodxonligini oshirishni davlat ahamiyatiga molik vazifa deb bilgan. Uning tashabbusi bilan 1874-yilda Xivada tashkil etilgan ilk o‘zbek lito-tipografiyasi (toshbosma nashriyoti) ushbu maqsadga xizmat qiluvchi muhim vositaga aylandi.

Muhammad Rahimxon II (Feruz) davri Xiva xonligi tibbiyoti tarixida tub burilish va o‘ziga xos sintez davri sifatida baholanishi lozim. Ushbu davrda amalga oshirilgan islohotlar va madaniy yangilanishlar natijasida xonlikda sog‘liqni saqlash tizimi sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarildi. Olib borilgan tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Birinchidan, Feruz davrida an’anaviy sharq tabobati o‘zining fundamental ahamiyatini saqlab qolgan holda, Yevropa tibbiyoti yutuqlari bilan uyg‘unlasha boshladi. Bu "dualistik" (ikki yoqlama) tizim aholining tibbiy xizmatga bo‘lgan

ehtiyojini qondirishda va xavfli epidemiyalarga (vabo, chechak) qarshi kurashda yuqori samaradorlik ko‘rsatdi.

Ikkinchidan, xonlikda yo‘lga qo‘yilgan noshirlik faoliyati va ma’rifatparvarlik harakati aholining tibbiy savodxonligini oshirib, tibbiyotni madaniyatning uzviy qismiga aylantirdi. Ibn Sino merosining toshbosma nashrlarda ko‘paytirilishi ilmiy bilimlarning xalq ichiga kirib borishiga xizmat qildi.

Uchinchidan, ushbu davr tabobatining eng yuksak cho‘qqisi sifatida inson ruhiyati va jismoniy salomatlik birligiga bo‘lgan munosabatni ko‘rsatish mumkin.

Xususan, O‘tar tabibning musiqiy terapiya usullari – bu zamonaviy psixosomatikaning o‘sha davrdagi o‘ziga xos ko‘rinishidir. Bu yondashuv Xiva tabobatining nafaqat amaliy giyohshunoslikka, balki inson psixologiyasini chuqur anglashga asoslangan yuksak intellektual soha bo‘lganidan dalolat beradi.

Xulosa. Umuman olganda, Muhammad Rahimxon II davridagi tibbiy islohotlar O‘zbekiston hududida zamonaviy sog‘liqni saqlash tizimi shakllanishining tarixiy poydevori bo‘lib xizmat qildi. Ushbu merosni o‘rganish bugungi kun tibbiyoti va psixologiyasi uchun ham dolzarb ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. *O‘zbekiston tarixi,* III jild. – Toshkent: Fan, 2000, 128–132-bet.
2. Lunin B.V. *O‘rta Osiyoda madaniyat va ilm-fan tarixi.* – Toshkent: Fan, 1969, 218–222-betlar.
3. Muminov A. Xorazmda kitobat va matbaachilik tarixi. – Toshkent, 1985, 55–60-betlar.
4. Lunin B.V. *O‘rta Osiyoda madaniyat va ilm-fan tarixi.* – Toshkent: Fan, 1969, 224–227-betlar.